

Səfərova Zeynəb İsa qızı²⁶

RƏSUL RZA PUBLİSİSTİKASININ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XX əsrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslubları sırasına əlavə olunan publisistik üslubun ilkin nümunələri daha qədim dövrlərə təsadüf olunur. Üslubun yaranması və inkişafı, Azərbaycan ədəbi dilinin kütləviləşməsinə böyük rolu olmuşdur. Ədəbi dil normalarının müəyyən olunmasında müxtəlif ciddi fikir olduğunu görürük. Əsasən 20-ci illərdə kütləvi kommunikasiya vasitələri gündəlik zəruri hadisələri əks etdirdiyindən güclü təsirini aydın şəkildə müşahidə edilir. Çünki yeni dövrün mənzərəsini göstərən dil vahidləri kütləvi kommunikasiya vasitələri ilə daha qısa zamanda ümumxalq xarakteri daşıyır. Nəşr olunan qəzet və jurnallar öz imkanları daxilində dil normasına riayət etməyə çalışırdılar. Ədəbi dilin böyük bir hissəsini ərəb-fars mənşəli alınmalarla yanaşı rus, Avropa, türk mənbələrinə də müraciət etmək tərəfdarlarının da meydana çıxdığını görürük.

II Dünya müharibəsi illərində Sovet rəhbərliyinin Cənubi Azərbaycanla da bağlı müəyyən olunmuş niyyət və planları vardı. Bu planların reallaşdırılmasında Sovet hökumətini ilhamlandıran Cənubi Azərbaycanda hüquqları tapdalanan və azadlıq mübarizəsinə hər an hazır olan milli-siyasi qüvvələrin olması idi. 1941 ilin avqustun 25-də Qızımızı Ordu ilə bərgə bir qrup Azərbaycan ziyallıları Təbriz şəhərinə səfəri baş tutmuşdu. Bu zaman rəhbərliyin qarşısına qoyduğu vəzifələrdən bir də mədəniyyət məsələsi idi. İlk öncə ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində 3 qəzetin nəşr olunması nəzərdə tutulurdu. Həmin jurnallardan biri də “Azərbaycan” jurnalı idi. 1945-ci ilin avqust ayından ərəb əlifbasında Azərbaycan dilində nəşr olunan aylıq ictimai-ədəbi jurnalın redaktoru ədəbi və mədəni mühitdə geniş tanınan şair Rəsul Rza olur. Jurnal Cənubi Azərbaycanda yüksək poliqrafik səviyyədə, 30 min tiraj olmaqla forma və məzmun cəhətdən seçilirdi. İlk dəfə olaraq eyni məcmuədə Şimali və Cənubi Azərbaycan ziyallılarının yazıları toplu halda nəşr olunurdu. Rzanın jurnalı oktyabr ayı buraxılışında “Milli şüur və milli iftixar” məqaləsinin məzmunu elə bununla bağlıdır: “Özünü bir millət kimi dərk edən xalq bu inkişafın yüksək mərhələsinə qalxır. Milli şüur- bir xalqın öz istedad və bacarığını dərk etmək, millətin ümumi mənafeyi və ziyanını görmək, ümummillətin rifah və səadəti üçün çalışmaq yolunda hər cür fədakarlığın zəruri olduğunu dərk etməkdir” [8,77].

Ədəbiyyat və incəsənət tarixində elə sənətkarlar vardır ki, onlar yalnız əsərlərində deyil, bütün varlığı ilə insanlığın taleyi üçün narahatlıq hissi keçirən nəinki öz xalqı, ölkəsi üçün yox bəşəriyyətin arzu və istəklərinin, insanın duyğu və düşüncələrinin ustalıqla ifadə edən sənətkarlardan biri də Rəsul Rzadır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz imzası, üslubu ilə seçilən R.Rza zəngin və rəngarəng yaradıcılığında publisistikanın xüsusi yeri var. Əsasən yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən poeziya ilə yanaşı mövzuca zəngin və aktual, sənətkarlıq baxımından orjinal olan publisistik əsərləri ictimai fikrin və düşüncənin formalaşmasında, siyasi sosial və elmi düşüncənin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. R.Rza şair olmaqla yanaşı həm də publisistdir. O, hər sözü ilə insanın qəlbinə yol tapan, hiss və duyğuları coşdurən, insanları vətəninə, torpağına, ana dilini sevməyə çağırən, keçmişə hörmətlə yanaşaraq gələcəyə ümid bağlayan bir publisist şairdir. Ona görə də sənətkarın yaradıcılığında mövzu, dil və ruh etibarilə çağlayan poeziyası ilə publisistikanı digərindən ayrı təsəvvür etmək çətindir. Sənətkarda publisistik keyfiyyət şairlikdən-poeziyadan gələn xüsusiyyət sayılmır. Bu, sənətkarın özülündən, dünyabaxışından, fərdi həyata baxışından irəli gəlir. R.Rza yaradıcılığında publisist not hər zaman güclü olmuşdur. Vətəndaş kimi təəssübkeşliyi xalqın dənəni, bugünü və gələcəyi üçün keçirdiyi narahatçılıq hissi ilə yazılmış poeziya nümunələrində poetik publisistikaya rast gəlmək mümkündür. Sənətkarın gündəlik həyatında rast gəldiyi hadisələri, qəlbində yaratdığı duyğu və düşüncə ilə sətərə alaraq xalqa çatdırılmaq publisistikanı ən yaxşı vasitəyə çevirərək geniş imkanlar yaradırdı. R.Rza xalq şairidir, xalq içərisindən gəlmiş millətin dilini sevən, xalqın ağrı-acısını dərinlən duyaraq bütün varlığı ilə sətirlərə tökən şairdir. Onun qələmə aldığı publisistik əsərlər mənə tutumu və sənətkarlığı xüsusiyyətləri ilə seçilir. Lirik-epik şeirlərin, hekayələrin, monoqrafiyaların, elmi və publisistik və s. məqalələrin müəllifi kimi zəngin və rəngarəng yaradıcılığa malikdir. Yaşadığı dövr ərzində publisistikanın müxtəlif növ və janrlarından istifadə etməklə dövrün ictimai-siyasi, sosial, elmi problemlərinə toxunaraq milli publisistikanın sənətkarlıq baxımından zənginləşdirmişdir. Qəlbindəki vətən sevgisindən güc alan sənətkarın publisistikasının mövzuları çoxşaxəli və genişdir. R.Rzanın publisistikasında yalnız gündəlik həyatımızda baş verən hadisələrə, problemlərə münasibət göstərməklə yanaşı sözü gedən hadisələrin, problemlərin necə həll olunacağı barədə təhlilləri də görürük.

R.Rzanın publisistikasının əsas mövzularından biri də dil məsələsidir. R.Rzanın bütün yaradıcılığının əsas qayəsi vətəndaşlıq duyğusu, dilə sevgi publisistikasında daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Hərgah böyük çətinlik və maneələrə, yeri gəldikdə hədə-qorxulara baxmayaraq etirazını bildirmişdir. R.Rzanın düşündürən çoxsaylı milli problemlərdən olan dil məsələsi uğrunda döyüşən qələmi ilə özünü dilçilim kimi tanıtmışdır. Yaradıcılığının bir qismini ana dilinin qorunması yoluna həsr edən əhəmiyyəti barəsində yazan, söz söyləyən, onun qorunması uğrunda mübarizə edən mütəfəkkirlərdən biri də Rəsul Rzadır. Onun publisistikasında dil problemi birinci dərəcəli məsələlərdəndir. Millət xadimi kimi onu narahat edən məsələlərdən ən birincisi ana dilinə münasibət olmuşdur. Poeziya yaradıcılığında olduğu kimi publisistikada da böyük sənətkarın ana dilimizə sonsuz məhəbbətini özünəməxsus ifadəsinin şahidi olur: "Bəzi adamlar ərəb və fars dillərinin təsiri ilə mübarizə pərdəsi altında dilimizi anlaşılmaz sözlərlə doldururlar. Mən soruşuram: Kasıb, ağıllı, sovqat, fəhlə, fabrik, vaqon, xoruz, dilxor, məktəb, adam, dünya, kolxoz, dəsmal, sovet və yüzlərlə

Xalqın mənəvi dünyası, milli xüsusiyyətlərindən biri sayılan dilə ögey münasibəti özümüzə-öz milli varlığımıza ögey münasibət kimi qiymətləndirilmişdir. Belə münasibəti Azərbaycan Ali Sovetinin 11 iyul 1939-cu il tarixli sessiyasındakı çıxışında söz açır: "Öz ana dilini yaxşı bilməyən insan başqa dilləri də lazımi dərəcədə mənimsəməyə qadir deyil....Dil qüdrətli təbliğat vasitəsidir. Təəssüf ki, bizim qəzet və jurnallarımız, bəzi yazıçılarımız bunu başa düşmür. Mən bilmirəm hansı əsasla və nə haqla "Kommunist" qəzeti özbaşınalıqla dilimizə finans, promisel, sopka, produkt, stimulye, çaşka və bu kimi gətirir, halbuki bizim dilimizdə bunların öz adları var: maliyyə, vətəgə, tərə, məhsul, həvəs, fincan və s. Niyə traktorçu əvəzinə traktorist yazılmalıdır?"[8,59] Dilin bugünkü durumunu özündə əks etdirən cümlələr sözügedən dövr üçün ictimai-siyasi məzmunu malikdir. Dövrün mətbuatın ana dilimizin qəsdən şüurlu olaraq assimilyasiya edilməsinə qarşı yazdığı məqalələrində mövcud dilin mənzərəsini əks etdirmişdir. 1939-cu ildə Rəsul Rzanın Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının sədri olduğu zaman İttifaq tərəfindən çağırılmış dil müşavirəsində "Azərbaycan dilinin bugünkü vəziyyəti ə gələcək vəzifələri haqqında" adlı məruzəsində bu məsələ xüsusi diqqəti yönəldirək deyir: "...mən bir neçə misal gətirmək istəyirəm ki, lüzumsuz sözlərin dilimizə girərək onu necə yöndəmsiz bir şəkllə saldığını aydın görəsiniz. "Ədəbiyyat qəzeti" 18 yanvar nömrəsində belə yazır: "Stanislavskini aktyor tərbiyəsi üçün yaratdığı sistemində aktyora həmən bacarığı öyrədir. Bunun üçün uprajneniyalar və etüdlər vasitəsilə psixo-texnika priyomlarına alışmaq lazımdır. Bu nə dildir? Yaxud "incəsənətin mahiyyətinin aydınlaşdırmaq iddiasında olan estetika nəzəriyyələri, normativ doqmatik ehkamlar doğurur." Belə cümləni muzeyə qoymaq lazımdır ki, camaat bu eybəcər məxlüqə baxıb müəllifinə afərin desin."[8,42]

Məşhur dilçi Humboldt deyir ki: "İnsan ancaq diliylə insandır." Humboldta görə dillər arasındakı fərq səs və göstəricilərdə deyil, dildən istifadə edən insanların dünyasını qəbul etmə və anlama formasından qaynaqlanmaqdadır. Dil cəmiyyətin və keçmişimizin məhsuludur. Dil tək-tək insanlar qarşısında bir həqiqətdir. Hər dil insan təbiətinin bir əks olunmasıdır. Necə ki insanlar dünyanı alqışlayır və düşüncədə

ayrılırsa, onların dilləri də bu fərqliliyə görə meydana gəlir. Dillər də bu zəmin üzərində ayrılıb xariciləşirlər. Beləcə hər insan biliyi bir dil sisteminə sahib olur. Həmrəylik, paylaşma, süverənlik duyğusu, ümid, ümitsizlik, ənənə, adət, sevinc, hüzn və s. qısaca bir cəmiyyətin çıxarıqlarının bütünü bu dildə reallaşır. Dilin bu xüsusiyyəti insana rahatlıq və azadlıq hissi verir.[4,36]

R.Rza qəlblərə yol tapan böyük şair olmaqla yanaşı, həm də dəyərlə bir publisist, bədii və publisist sözün gücünə arxalanaraq insanları xalqına, millətinə, ana dilini bütün varlığı ilə sevməyə çağıran, milli və mənəvi dəyərləri qorumağa çalışan bir publisist şairdir. Yaradıcılığını mövzu, dil etibarilə publisistikadan ayrı, təcrid olmuş vəziyyətdə təsəvvür etmək çətindir. Ümumiyyətlə, publisist keyfiyyət ədəbiyyata, poeziyaya sonradan gələn, əlavə olunan bir xüsusiyyət deyil. Hər bir sənətkarın fərdi yaradıcılıq xüsusiyyəti, dünyagörüşü, həyata baxışı və onu əksətmək üsuludur. R.Rza yaradıcılığında da publisist notlar həmişə təsirli və güclü olmuşdur. Hər bir sənətkarın şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühitin və zamanın təsirinə zaman və məkan amillərini danmaq olmaz. Dövrün şahid olduğu hadisələrdən təsirlənərək, zaman-zamanürəyində açdığı yaralar sənətkarın dərin ... xəbər verir.

R.Rzanın yaradıcılığına bütöv bir şəkildə izlədikdə istər açıq-aşkar, istərsə də mətnaltı çalarlarla millət dil təəssübkeşliyini görməmək mümkün deyil. Ötən əsrin ortalarında Azərbaycan milli dilinin təbliği və qorunması uğrunda aparan mübarizəni öz milləti, xalqı üçün ideoloji məktəb çevirmişdir. Əsasən 20-ci illərdən fəaliyyətini daha da gücləndirən şair publisistikası ilə milli ictimai şüurun formalaşmasına, dil məsələlərini qaldırmışdır. Bütün çətinlik maneələrə baxmayaraq əsl mahiyyətini açılmasına xidmət edən yeni-yeni əsərləri yazılarla mübarizəni davam etdirirdi.

Şairin xüsusən publisistikada ana dilinə sonsuz sevgisinin özünəməxsus ifadəsini görürük. Ana dilimizi qəsdən, bilərəkdən, şüurlu surətdə assimilyasiya edilməsinə qarşı yazdığı "Mülhizələr" məqaləsində mövcud mənzərəsini vermişdir: " Mətbuatda və danışıqda tez-tez işlədilən "kol" sözü də mexaniki tərcümə bəlasıdır. Əslində "kust" kol deyil, dəstə, topa mənasındadır. Ata-babadan "nar topası", "gül topası", "pambıq topası" eşitmişik. İndi "gül kolu", "pambıq kolu" yazırıq. "Kol" sözü azərbaycanca, mənə məlum olan, iki halda işlənir- "Böyürtkən kolu, qaratan kolu". Hər iki halda kol sözündə bir mənfilik duyulur." [8,47]

Yaradıcılığının ilk illərindən başlayaraq şeirlər, poemalar müəllifi olmaqla yanaşı, publisist kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Çoxsaylı ədəbi tənqidi məqalələri publisist şair oxucuların tədqiqi kimi də təqdim etmişdir. Sənətkarın dilçilik məsələləri ilə məşğul olması onun daxili yaradacaq zərurətindən irəli gəlir. Həyatı boyu bədii əsərlərlə yanaşı müntəzəm olaraq dilçiliyin nəzəri məsələlərinə, dilin aktual problemlərinə, ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin yaradıcılığına dair elmi tədqiqi, ədəbi-tənqidi əsərlər yazmışdır. Əsasən öz şəxsi yaradıcılıq təcrübəsi və prinsipləri öz əksini tapmışdır. Həmin publisist yazıda bu barədə yazır: "Qırmızı", "düz", "yaş" sözlərinə "qıp", "düm", "yam" əlavələr etməklə onların mənasında yeni şiddət, daha artıq mənə çalarları yaranır: "Qıpqırmızı", "dümdüz", "yamyaşıl". Burada tədqiqi və izahı gərək olan bir hal da var. Bütün belə qoşalaşdırmalarda əlavə hissə əvvəl, sözün əsl sonra gəlir- "yumyumuşaq". Yalnız sözündə əlavə ikinci sıraya keçir: "Ağappaq" Niyə?" [8,48]

Tənqid və dilçiliyin müxtəlif məsələlərinə həsr etdiyi məqalələrin əksəriyyətində yazıçının düşündürən əsas məsələlərdən biri dil problemidir.

Hər bir sənətkarın, şairin, yazıçının müstəqil fikri dövrünün ictimai-siyasi proseslərinə fəal münasibəti kimi publisistikada öz əksini tapmışdır. Necə ki, məzmun və formanı bir-birində ayıra bilmədiyimiz kimi ədəbi sənətkarlığı da publisistikadan ayrı düşünmək mümkünsüzdür. Publisistikada yazıçının təbliğ etdiyi fikirlərin əhatə dairəsi, əhəmiyyəti, oxucunun qəlbinə asan yol tapmağa şərait yaradır.

Ədəbiyyat

Abdullayev Ə. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı, 1992

Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Dörd cild. IV cild. Bakı, 2007

Cəlilqızı Z. Azərbaycanda dil quruculuğu. Bakı, 2000

Gündoğdu B. B. Vahabzadənin publisistikası: Filol. fəl. dokt... disser. Bakı, 2010

Məmmədli P. Hər iki tayın gerçək aynası. Azərbaycan dərgisi. Bakı, 2014

Sadiqova S. A. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri. Bakı, 2002

Xudiyev N. Azərbaycan dilinin sovet dövrü. Bakı, 1989

Rəsul Rza xatirələr işığında. R. Rza haqqında xatirələr // məqalələr. Bakı, 2001

Rza R. Seçilmiş əsərləri. Beş cild. V cild. Bakı, 2005

Talıbov Q. Müasir Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı prosesi. Bakı, 1988

Yaşıl rəngin işığı. Bakı, 2000

Açar sözlər: "Azərbaycan" dərgisi, dil, üslub, publisistika, Rəsul Rza

Ключевые слова: журнал «Азербайджан», язык, стиль, публицистика, Расул Рза

Key words: language, "Azerbaijan" journal, publicity, style, Rasul Rza.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПУБЛИЦИСТИКИ РАСУЛА РЗА

Резюме

Р.Рза – народный поэт. Он поэт, пришедший от народа, любивший свою нацию и изливавший свои строки всем своим существом, глубоко осознавая страдания своего народа. Его публицистические

работы отличаются своей смысловой емкостью и мастерством. Он обладает богатым и красочным творчеством как автор лирических эпических поэм, рассказов, монографий, научных и публицистических статей. На протяжении всей своей жизни он обогащал национальное публицистическое искусство, обращаясь к социальным, общественно-политическим и научным проблемам того времени, используя различные виды и жанры публицистики. Темы публицистики художника, сердце которого наполнено любовью к Родине, разнообразны и широки.

ARTISTIC FEATURES OF PUBLICISM RASUL RZA

Summary

R.Rza is a national poet. He is a poet who came from the people, loved his nation and poured out his lines with his whole being, deeply aware of the suffering of his people. His journalistic works are distinguished by their semantic capacity and skill. He possesses rich and colorful creativity as the author of lyrical epic poems, short stories, monographs, scientific and journalistic articles. Throughout his life he enriched the national journalistic art, addressing the social, socio-political and scientific problems of the time, using various types and genres of journalism. The journalistic topics of the artist, whose heart is filled with love for the Motherland, are diverse and wide.

Rəyçi: prof. Sədaqət Qurbanəli qızı Həsənova